

**Πολυτροπικός και μονοτροπικός/εικονικός λόγος:
από την πρόσληψη στην κατασκευή του παιδικού υποκειμένου**

Σωφρ. Χατζησαββίδης, Καθηγητής, Τ.Ε.Π.Α.Ε., Α.Π.Θ, τηλ. (0310) 995031,
sofronis@nured-fl.auth.gr

Ερατώ Γαζάνη, μεταπτυχιακή φοιτήτρια, Τ.Ε.Π.Α.Ε, Α.Π.Θ. τηλ. (0310) 858357,
InsenseeFemme@hotmail.com

ΣΚΟΠΟΣ

Η σχέση που έχει ο σύγχρονος πολίτης στις δυτικού τύπου κοινωνίες με το γραπτό λόγο και με την εικόνα θα πρέπει λογικά να διαμορφώνει μια διαφορετική από ό,τι στο παρελθόν σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του, με τη μάθηση και την πρόσληψη των νοημάτων και να συγκροτεί υποκείμενα με ψυχοκοινωνική προσωπικότητα διαφορετική από αυτή που διαμόρφωνε ο αντίστοιχος άνθρωπος στο παρελθόν. Η διαπίστωση αυτή, από χρόνια εκφρασμένη από μέρος του επιστημονικού κόσμου, δεν έτυχε -κατά την προσωπική μου άποψη- του ανάλογου της σημασίας της ερευνητικού ενδιαφέροντος. Η έξαρση βέβαια των σημειολογικών σπουδών κατά τη δεκαετία του '70 προσέδωσε μια αίγλη στη μελέτη αυτής της σχέσης. Ο πολυτροπικός όμως λόγος έμεινε έξω από αυτήν τη μελέτη, διότι η πολυτροπικότητα τόσο ως έννοια όσο και ως πραγματικότητα άρχισε να κάνει την εμφάνισή της μόλις την τελευταία δεκαετία. Σκοπός, λοιπόν, της έρευνας που παρουσιάζεται εδώ είναι να συμπληρώσει εν μέρει αυτό το κενό, να μελετήσει δηλαδή τη σχέση του πολυτροπικού και μονοτροπικού λόγου δημόσιας επικοινωνίας με το υποκείμενο. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται να διερευνηθεί ο βαθμός συμβολής των πολυτροπικών και των μονοτροπικών/εικονικών κειμένων στην πρόσληψη και την κατασκευή των παιδικών υποκειμένων, ενώ παράλληλα επιδιώκεται να διερευνηθεί αν υφίσταται διαφορά στην ποιότητα της συμβολής αυτής ανάμεσα στους δύο τύπους κειμένων.

ΜΟΝΟΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑ

Το νέο πολιτισμικό τοπίο που προέκυψε την τελευταία δεκαετία στις δυτικού τύπου κοινωνίες είναι αυτό που ανάγκασε τους επιστήμονες να εισαγάγουν στο λεξιλόγιό τους δύο νέους όρους και να μιλήσουν για πολυτροπικότητα και μονοτροπικότητα. Με τον πρώτο νοείται η μορφή παρουσίασης ενός πολιτισμικού προϊόντος, στο οποίο περιέχονται και συνδυάζονται περισσότεροι από έναν σημειωτικοί τρόποι (modes), ενώ με το δεύτερο νοείται η μορφή παρουσίασης ενός πολιτισμικού προϊόντος, στο οποίο περιέχεται μόνο ένας σημειωτικός τρόπος. Οι σημειωτικοί τρόποι που μπορούν να συνδυάζονται σε ένα κείμενο είναι ο γραπτός λόγος, ο προφορικός λόγος, η εικόνα, η φωτογραφία, το σχέδιο, το σχεδιάγραμμα, το χρώμα, η γραμματοσειρά, η κινούμενη εικόνα, η μουσική, ο ήχος, ο ρυθμός, οι χειρονομίες.

Τα κείμενα, μέχρι πριν από μερικά χρόνια, ήταν -ίσως θεωρούνταν- μονοτροπικά και ως τέτοια αντιμετωπίζονταν. Λέγοντας κείμενο εννοούμε μια ολοκληρωμένη διαδοχή γλωσσικών μηνυμάτων που πραγματοποιείται στα πλαίσια μιας επικοινωνίας (βλ. περισσότερα στα Brown and Yule 1983:6, De Beaugrande and Dressler 1981, Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1999: 17-25). Εδώ όμως και μερικά χρόνια οι αλλαγές που επέφεραν η σύγχρονη τεχνολογία, η δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών στις χώρες του βόρειου ημισφαιρίου, καθώς και οι

γνωσιοκεντρικές (ή πληροφορικοκεντρικές) οικονομικές αλλαγές που συνέβησαν τα τελευταία χρόνια ανήγαγαν την εικόνα σε σημαντικότερο από το λόγο επικοινωνιακό μέσο (Kress 1998: 165). Με τον όρο «εικόνα» νοείται μια σειρά τρόπων, μερικοί από τους οποίους αναφέρθηκαν προηγουμένως (σχέδιο, φωτογραφία, σχεδιάγραμμα, κινούμενη εικόνα). Οι τρόποι αυτοί αντικατέστησαν ένα μέρος του γραπτού και προφορικού λόγου στη δημόσια επικοινωνία και δίνουν τη δυνατότητα μετάδοσης και πρόσληψης μηνυμάτων χαμηλού πληροφοριακού φορτίου αλλά υψηλής επικοινωνιακής συχνότητας και εμβέλειας. Παράλληλα με την εικόνα και την οπτική επικοινωνία μεγάλο μερίδιο στη δημόσια επικοινωνία άρχισε να λαμβάνει η μουσική, η οποία ανήχθη από την ευρωπαϊκή αριστοκρατία του 20ου αι. σε μέσο έκφρασης (Kress 1998: 165).

ΣΧΕΣΗ ΜΟΝΟΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η μονοτροπικότητα αποτελεί ουσιαστικά ένα κατασκευάσμα ανθρώπινο, που μάλλον εξυπηρετεί την ανάλυση των σημειωτικών πολιτισμικών προϊόντων, γιατί -όπως υποστηρίζει ο Kress (1998:166) -«καμιά από τις ανθρώπινες αισθήσεις δε λειτουργεί ανεξάρτητα από τις άλλες», πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του «πολυτροπικά». Υπό την έννοια αυτή η διαφορά μεταξύ της πολυτροπικότητας και της μονοτροπικότητας φαίνεται να είναι ψευδής. Επειδή όμως ο λόγος διαμορφώνει πραγματικότητες και επειδή ο επιστημονικός λόγος διαμόρφωσε-προφανώς για μεθοδολογικούς λόγους-μια πραγματικότητα, η οποία εμφανίζει τις δύο έννοιες να αντιπροσωπεύουν διαφορετικές μορφές και διαφορετικούς τύπους λόγου, είναι εύλογο να αναζητηθεί μέσω του επιστημονικού διερευνητικού λόγου και η σχέση τους. Η σχέση μονοτροπικότητας και πολυτροπικότητας είναι συμπληρωματική και παράλληλα παραπληρωματική. Ένα πολυτροπικό σημειωτικό προϊόν είναι σύνθεση επιμέρους σημειωτικών τρόπων -οι οποίοι από μόνοι τους είναι μονοτροπικοί- αλλά παράλληλα οι διάφοροι τρόποι επηρεάζονται και διαπλέκονται μεταξύ τους. Τα στοιχεία που πηγάζουν από αυτήν την επίδραση και τη διαπλοκή είναι αυτά που συνθέτουν την πολυτροπικότητα. Ιστορικά οι δύο έννοιες αρχίζουν να σχετίζονται και να συσχετίζονται τα νεότερα χρόνια. Η αυστηρή οριοθέτηση που είχαν επιβάλει οι σημειολογικές σπουδές του 20ου αι. στους διάφορους σημειωτικούς τρόπους έδωσαν την εντύπωση της κυριαρχίας της μονοτροπικότητας και μόνο η ορατή ισχυρή μείξη των διαφόρων τρόπων οδήγησε σε μια ουσιαστική ανεξάρτηση των σημειολογικών προσεγγίσεων από την έννοια της μονοτροπικότητας. Μιλώντας λοιπόν με όρους συγχρονικούς διαπιστώνουμε ότι η σχέση των δύο χαρακτηριστικών είναι σήμερα διαλεκτική και η επίδρασή τους αμφίδρομη. Αυτή η υφιστάμενη σήμερα διαλεκτική σχέση διαμορφώνει και μια μορφολογική νεωτερικότητα ως αποτέλεσμα της ουσιαστικής προσέγγισης των δύο μορφών παρουσίασης των σημειωτικών τρόπων. Η σχέση αυτή διαμόρφωσε αλλά και διαμορφώνει τόσο τα θεωρούμενα σήμερα ως μονοτροπικά όσο και τα πολυτροπικά κείμενα. Για παράδειγμα, ο γραπτός λόγος-έντυπος και ηλεκτρονικός-δανείζεται στοιχεία από ξένους από αυτόν σημειωτικούς τρόπους (Παπαδοπούλου, υ.δ.), ενώ η εικόνα συχνά δανείζεται στοιχεία του γραπτού λόγου. Το τραγούδι (συνδυασμός προφορικού λόγου [ποίησης], ρυθμού, μουσικής) κυριαρχεί στις δυτικούς τύπου κοινωνίες, ενώ το βίντεο-κλιπ, καινοτόμο πολιτισμικό προϊόν της σύγχρονης τεχνολογίας, είναι, κατά τη γνώμη μας, αποτέλεσμα της μορφολογικής νεωτερικότητας που έχει διαμορφώσει η υφιστάμενη διαλεκτική σχέση μεταξύ της μονοτροπικότητας και της πολυτροπικότητας.

Οι σχέσεις που επισημάνθηκαν προηγουμένως μεταξύ των δύο μορφών παρουσίας των πολιτισμικών προϊόντων οδηγούν στη διαπίστωση μιας όχι απλής, αλλά πιο ορθολογικής σχέσης μεταξύ τους, σύμφωνα με την οποία μπορούμε να μιλούμε για βαθμό πολυτροπικότητας στα πολιτισμικά προϊόντα. Μια τέτοια αφετηρία μπορεί να οδηγήσει στη συγκρότηση μιας θεωρίας της πολυτροπικότητας και μια προσέγγιση βασισμένη στη θεωρία αυτή.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Η δυνατότητα μείξης των διαφόρων σημειωτικών τρόπων για την παραγωγή ενός πολιτισμικού προϊόντος δημιουργεί, όπως είναι προφανές, ένα νέο σε σχέση με τα μονοτροπικά πολιτισμικά προϊόντα σημειολογικό περιβάλλον που χρήζει ανάλογης προσέγγισης. Το σημειολογικό αυτό περιβάλλον είναι το αποτέλεσμα των κοινωνικών, ψυχολογικών και γενικότερα πολιτισμικών προϋποθέσεων που επικρατούν σε μια κοινωνία. Η διαλεκτικότητα, την οποία ούτως ή άλλως ενέχουν τα σημειωτικά συστήματα, επηρεάζει και τις κοινωνικές και τις ψυχολογικές δομές τόσο σε επίπεδο ομαδικό όσο και σε επίπεδο ατομικό, αφού αυτά τα ίδια «αποτελούν μέρος της ιδεολογικής υπερδομής μιας κοινωνίας» (Boklund-Λαγοπούλου & Λαγόπουλος 1980:24). Η μονοτροπικότητα, λοιπόν, και η πολυτροπικότητα συμμετέχουν είτε ως αυτόνομοι είτε ως αλληλοεπηρεαζόμενοι τρόποι σε σημειωτικά συστήματα και αναπόφευκτα αποτελούν μέρος του σημειολογικού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο ζουν τα υποκείμενα και δρουν είτε ως κοινωνικά είτε ως ψυχολογικά όντα. Η επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ή της διαβαθμισμένης μείξης των δύο τρόπων αποτελεί μια δράση εκ μέρους του επιλέγοντος υποκειμένου, η οποία έχει κοινωνικές και ψυχολογικές διαστάσεις. Η επιλογή όμως αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως δράση μόνο στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής λειτουργίας, η οποία και μόνο επιτρέπει τη νοηματοδότηση της αρχικά ως δράσης γενικά και ύστερα ως αναπαράστασης σημασιών καθοριζόμενων κοινωνικά και ψυχολογικά. Κάθε επιλογή, λοιπόν, είναι μια σημειωτική πράξη, η οποία παράγει και αναπαράγει νοήματα. Με την έννοια αυτή οι δύο τρόποι, για τους οποίους γίνεται λόγος εδώ, θα πρέπει όχι μόνο να παράγονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες, αλλά και να προϋποθέτουν διαφορετικές δυνατότητες για την κατανόηση των νοημάτων που παράγουν και των διαδικασιών μέσω των οποίων παράγονται. Η επιβεβαίωση αυτής της διαπίστωσης οδηγεί συνακόλουθα και στο συμπέρασμα ότι διαμορφώνονται διαφορετικές αντιλήψεις, διαφορετική ιδεολογία και, γενικά, διαφορετική υποκειμενικότητα. Βάση λοιπόν της έρευνας που παρουσιάζεται εδώ είναι ότι η μονοτροπικότητα και η πολυτροπικότητα ανάγονται τη σημερινή εποχή σε δύο πραγματικότητες που επηρεάζουν τη μαζική και την ατομική επικοινωνία και κατασκευάζουν υποκειμενικότητες διαφορετικές. Ειδικά για το παιδί, το οποίο ως υποκείμενο είναι περισσότερο επιδεκτικό των επιδράσεων του περιβάλλοντος από ό,τι ο ενήλικος, η υπόθεση αυτή παίρνει ακόμη μεγαλύτερη αξία.

Η ΕΡΕΥΝΑ

Η έρευνα διεξήχθη με κύριο σκοπό να διερευνηθεί η τυχόν διαφορά που υφίσταται στην πρόσληψη, άρα και στην κατασκευή του «παιδικού» υποκειμένου, ανάμεσα στο μονοτροπικό/εικονικό και στον πολυτροπικό λόγο. Η διερεύνηση αυτή είναι φαινομενικά και ουσιαστικά πολύ δύσκολη, γιατί προϋποθέτει ορισμένα μεθοδολογικά εργαλεία, τα οποία εκτός του ό,τι θα πρέπει να δίνουν τη δυνατότητα διερεύνησης του υποκειμένου, θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στη

δυνατότητα να ερευνούν την πολυτροπικότητα. Επειδή όμως δεν έχει αναπτυχθεί μέχρι στιγμής μια ικανοποιητική μεθοδολογία προσέγγισης της πολυτροπικότητας, επιλέξαμε για την ανάλυσή μας ένα μονοτροπικό μεν, αλλά κατά τη γνώμη μας το πιο κατάλληλο από τα υφιστάμενα μεθοδολογικό εργαλείο, την Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis), έτσι όπως έχει διαμορφωθεί και οριοθετηθεί από τις επιστήμες που μελετούν το λόγο (Maingueneau 1987, Maingueneau 1996) και ιδίως το πλαίσιο ανάλυσης που προτείνεται από τους Fairclough (1989 & 1992), Kress (1988) και Hodge & Kress (1993). Στο πλαίσιο αυτό η έννοια του λόγου (discourse) θεωρείται καθοριστικής σημασίας, έννοια που δείχνει ότι η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως κοινωνική πρακτική και αποτελεί μέρος της κοινωνίας και της κοινωνικής διαδικασίας. Η σχέση του λόγου με την κοινωνική δομή είναι ενεργητική, καθώς από τη μια σχηματίζεται και κατά κάποιο τρόπο περιορίζεται ο λόγος από την κοινωνική δομή αλλά από την άλλη συμβάλλει στη συγκρότηση των διαφόρων διαστάσεων της. Ο λόγος παράγει, διαμορφώνει και αναδιαμορφώνει πραγματικότητες, γιατί οι απεικονίσεις του κόσμου στις συνειδήσεις των υποκειμένων είναι ουσιαστικά γλωσσικές. Οι διάφοροι λόγοι τους οποίους παράγει το άτομο συγκροτούν κείμενα, τα οποία μπορούν να προσεγγιστούν ερευνητικά μέσω της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και έτσι να διερευνηθεί είτε η κοινωνική είτε η εθνοτική είτε η ιδεολογική είτε η ψυχολογική ταυτότητα είτε ο συνδυασμός ορισμένων ταυτοτήτων των υποκειμένων. Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται να διερευνηθεί μέσω του λόγου κυρίως η ψυχολογική ταυτότητα που κατασκευάζουν τα παιδικά υποκείμενα από τη διεπίδρασή τους με κείμενα μονοτροπικά/εικονικά και πολυτροπικά. Για το λόγο αυτό, μετά από μια πρώτη εξέταση των κειμένων και των εικονικών αναπαραστάσεων που συγκεντρώθηκαν, συγκροτήθηκαν ορισμένες κατηγορίες, για τις οποίες τα ερευνώμενα υποκείμενα συνεισέφεραν με το λόγο τους στοιχεία για την ταυτότητά τους. Οι κατηγορίες αυτές είναι οι εξής:

α) *τοποθέτηση του υποκειμένου απέναντι στο «κείμενο»*: εδώ εξετάζεται ο βαθμός εγωκεντρικότητας ή κοινωνικότητας που διαμορφώνει το υποκείμενο από την «ανάγνωση» των κειμένων. Ελέγχεται κυρίως μέσω λεκτικών στοιχείων, όπως η χρήση προσωπικών αντωνυμιών, ρημάτων κτλ., μέσω του ύφους του λόγου, αλλά και μέσω του περιεχομένου.

β) *παραγωγή λόγου*: εδώ εξετάζεται η ποσότητα του λόγου που παράγεται από την ανάγνωση των δύο διαφορετικών κειμένων. Ελέγχεται μέσω ποσοτικών στοιχείων σε συνδυασμό, βέβαια, με τα νοήματα που υφίστανται στα παραγόμενα κείμενα.

γ) *ψυχοδυναμική των μορφών λόγου (προφορικού και γραπτού)*: εδώ εξετάζονται τα στοιχεία προφορικότητας και γραπτότητας και η ψυχοδυναμική που σχετίζεται με τις δύο μορφές λόγου. Ελέγχεται μέσω γλωσσικών στοιχείων, τα οποία βιβλιογραφικά εντάσσονται στα στοιχεία προφορικότητας ή γραπτότητας.

δ) *τρόπος διαμορφούμενης σκέψης*: εδώ εξετάζεται ο βαθμός της αναλυτικής και συνθετικής σκέψης των υποκειμένων. Ελέγχεται μέσω γλωσσικών στοιχείων, όπως είναι η ρηματικοποίηση και η ουσιαστικοποίηση.

ε) *συγκρότηση της σκέψης*: εδώ εξετάζεται η ελλειπτικότητα του λόγου και η συνάφεια των νοημάτων. Ελέγχεται μέσω γλωσσικών στοιχείων, τα οποία λειτουργούν ως δεσμοί των νοημάτων που περιέχονται σε ένα κείμενο.

στ) *φαντασία*: εδώ εξετάζεται η ύπαρξη ασυμβατότητας (Κωνσταντινίδου-Σέμογλου 2000: 34-38) στα κείμενα και στις εικονικές αναπαραστάσεις των υποκειμένων. Ελέγχεται δηλαδή το κατά πόσο είτε τα νοήματα που περιέχονται στο γραπτό κείμενο είτε οι αναπαραστάσεις στις ζωγραφιές των παιδιών σχετίζονται με

την παρουσίαση συνηθισμένων ή μη συνηθισμένων σχέσεων με τα πρόσωπα και τα πράγματα.

Η όλη ανάλυση και διερεύνηση στηρίχτηκε σε γραπτά κείμενα και ζωγραφιές μιας ομάδας 18 παιδιών ηλικίας επτά χρονών, που φοιτούν στο 33^ο Δημοτικό Σχολείο του Ιδρύματος του Ασύλου του Παιδιού, από τα οποία τα 9 ήταν αγόρια και τα 9 κορίτσια. Οι συνθέσεις δόθηκαν στο πλαίσιο των ελεύθερων δραστηριοτήτων και επιχειρήθηκε από τη μια να έχουν σχέση με την τρέχουσα επικαιρότητα και από την άλλη εντάχθηκαν σε μια γενικότερη δραστηριότητα, όπως για παράδειγμα την έκδοση ενός βιβλίου (συγγραφή και εικονογράφηση). Πιο συγκεκριμένα, στις 4 Μαρτίου του 2002, ημέρες Αποκριάς, συζητήσαμε με τα παιδιά για το καρναβάλι, τις περιοχές στις οποίες γίνονται γιορτές καρναβαλιού και προτάθηκε η συγγραφή βιβλίου με θέμα Το καρναβάλι. Την Τετάρτη, στις 6 Μαρτίου του 2002, δόθηκε η πρώτη σύνθεση (εικόνα) και ζητήθηκε από τα παιδιά να την περιγράψουν γραπτώς και να την παραστήσουν εικαστικά. Στις 11 Μαρτίου του 2002 δόθηκε η δεύτερη σύνθεση που περιείχε κείμενο και εικόνα (πολυτροπικό κείμενο), με τίτλο Καρναβάλι των Μικρών. Με βάση αυτή τη σύνθεση ζητήθηκε από τα παιδιά να κάνουν μια περιγραφή σε γραπτό λόγο και να ζωγραφίσουν ελεύθερα.

Ανάλογες ήταν και οι ενέργειες που έγιναν με εικόνες και κείμενα που σχετίζονταν με το Πάσχα. Συγκεκριμένα, στις 14 Απριλίου του 2002, αφού έγινε μια συζήτηση με τα παιδιά για τη Μεγάλη Εβδομάδα και την Ανάσταση δόθηκε μια εικόνα (τρίτη σύνθεση) και ζητήθηκε να την περιγράψουν γραπτώς και να ζωγραφίσουν ελεύθερα. Οι ίδιες ενέργειες ζητήθηκαν από τα παιδιά στις 22 Απριλίου του 2002, όταν τους δόθηκε η τέταρτη σύνθεση, η οποία είχε τον τίτλο Η σταύρωση του Χριστού και η τέχνη.

Η *πρώτη σύνθεση* αποτελεί μια εικόνα-φωτογραφία, στην οποία παρουσιάζεται μια ομάδα 15-20 καρναβαλιστών σε κίνηση. Όλοι τους φοράνε στολές κλόουν και πιερότων, στις οποίες κυριαρχούν εκτός από το λευκό χρώμα, το κόκκινο, το πράσινο και το μαύρο. Σε πρώτο πλάνο εμφανίζονται δύο καρναβαλιστές που κρατούν αυτοσχέδια ταμπούρα, ενώ ένας από αυτούς έχει στους ώμους του μια καρναβαλίστρια, η οποία δίνει -εννοείται- με την μπαγκέτα που κρατά το ρυθμό στη μουσική. Σε δεύτερο πλάνο φαίνονται οι υπόλοιποι της ομάδας, ενώ σε ένα τρίτο, μακρινό πλάνο φαίνεται το κοινό που παρακολουθεί την παρέλαση των καρναβαλιστών.

Η *δεύτερη σύνθεση* αποτελείται από ένα κείμενο πέντε σειρών με τίτλο «Καρναβάλι των μικρών», που αναφέρεται στους μικρούς καρναβαλιστές, οι οποίοι θα συμμετάσχουν στις γιορτές του καρναβαλιού που πρόκειται να αρχίσουν σε λίγες μέρες. Κάτω από το κείμενο υπάρχει μια φωτογραφία μιας ομάδας έξι παιδιών ντυμένων με καρναβαλιστικές στολές με δίχρωμα παντελόνια και καπέλα και πολύχρωμα πουκάμισα. Η ομάδα των παιδιών φαίνεται να συμμετέχει σε παρέλαση καρναβαλιού. Σε δεύτερο πλάνο φαίνεται αχνά μια ακόμη ομάδα καρναβαλιστών και ο κόσμος που παρακολουθεί την παρέλαση.

Η *τρίτη σύνθεση* αποτελεί μια φωτογραφία εικόνας που προέρχεται από το βιβλίο Stavronikita Monastery, έκδοση της Εθνικής Τράπεζας, σελίδα 119. Η όλη σύνθεση της εικόνας έχει το σχήμα του σταυρού, οι τέσσερις άκρες του οποίου καταλήγουν σε στρογγυλεμένα σχήματα, τα τρία από τα οποία στολίζονται με διάφορες παραστάσεις παρμένες από την Αγία Γραφή. Ο σταυρός έχει ένα χρώμα κιτρινωπό προς το ωχρό, ενώ στο κέντρο και προς το κάτω μέρος της εικόνας κυριαρχεί ένας μικρότερος σταυρός σε μαύρο χρώμα, πάνω στον οποίο είναι κρεμασμένο το ημίγυμνο σώμα του Ιησού Χριστού. Η όλη εικόνα έχει όλα τα στοιχεία (χρωματισμός, φθορές κτλ.) που δείχνουν ότι είναι παλιά.

Η *τέταρτη σύνθεση* έχει τίτλο Η σταύρωση του χριστού και η τέχνη. Αποτελείται από: α) μια παράσταση ζωγραφικής νεότερου ζωγράφου, όπου παριστάνεται ο Εσταυρωμένος Χριστός σε ένα τοπίο μη αναγνωρίσιμο με φόντο ένα γαλαζοπράσινο χρώμα, που εννοείται ότι είναι ο ουρανός, και στο κάτω μέρος, που καταλαμβάνει το 1/4 περίπου της εικόνας ένα πρασινοκόκκινο χρώμα που παραπέμπει σε φυτά της άνοιξης και β) ένα κείμενο, είκοσι περίπου σειρών, το οποίο κυριαρχεί στη σύνθεση και αναφέρεται στην επίδραση των παθών του Χριστού, και ιδιαίτερα της σταύρωσης, στην τέχνη όλων των εποχών αλλά και στον τρόπο παρουσίασης του εσταυρωμένου Χριστού από την τέχνη.

Τελικά, το συνολικό corpus συγκροτήθηκε από 72 γραπτά κείμενα και 72 ζωγραφίες.

ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η ανάλυση του γραπτού λόγου και των ζωγραφιών που παρήγαγαν τα παιδιά έδειξε ότι αυτά έχουν μια στάση, η οποία ποικίλλει ανάλογα με το είδος της σύνθεσης και τη μορφή λόγου που έχουν μπροστά τους. Απέναντι στην *πρώτη σύνθεση* εκφράζουν μια υποκειμενική στάση, που φαίνεται από την έκφραση «εγώ βλέπω», η οποία εμφανίζεται στα 12 από τα 18 κείμενα, αλλά έχουν αντικειμενική θέαση -με διαφορές βέβαια από άτομο σε άτομο- της εικόνας, γεγονός που φαίνεται και με τα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιούν για την περιγραφή, όπως ο Γ.Σ. «Στην εικόνα βλέπω καρναβαλιστές που χορεύουν σ' να καρναβάλι...» και ο Χ.Γ. «βλέπω καποιους καρναβαλιστές που κάνουν παρελαση καρναβαλιού». Αντίθετα, απέναντι στη *δεύτερη σύνθεση* τα παιδιά εκφράζουν στην πλειονότητά τους μια στάση απέναντι στην εικόνα της σύνθεσης αγνοώντας σχεδόν προκλητικά το κείμενο, όπως στην περίπτωση της Φ.Μ. «Εγω βλέπω καρναβαλια. Βλεπω παραπολα καρναβαλια και κανουνου παρίλασι. Ειναι ορεα και βαμενα» και στην περίπτωση της Χ.Α. «Σ' αυτήν την εικόνα που θα σας περιγράψω, βλέπω μια παρέλαση που την κάνουν τα παιδιά ντυμένα καρναβάλι. Βλέπω να συμμετάσχουν πολλά παιδιά και να φοράει αστείες στολές». Απέναντι στην *τέταρτη σύνθεση* αποστασιοποιούνται τόσο ώστε να αγνοούν εντελώς σχεδόν όχι μόνο το κείμενο αλλά και την εικόνα. Ιδιαίτερη σημασία γι' αυτήν τη σύνθεση αποκτά η αναφορά στο χρόνο (Μ. Παρασκευή) και το δράστη της σταύρωσης (Ρωμαίοι). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποστασιοποίησης από τη σύνθεση είναι και το μέρος του λόγου του Θ. Κ., ο οποίος γράφει «Το Χριστό το σταύρωσα στο γολγοθά. Όμως το Χριστό τον αγαπούσαν πολύ οι άνθρωποι». Τόσο στη *δεύτερη* όσο και στην *τέταρτη σύνθεση* είναι λίγες οι περιπτώσεις που ενσωματώνουν στην περιγραφή το κείμενο, είτε άρρητα, όπως στην περίπτωση της Α.Μ. «Βλέπω τα παιδιά που ντίνονται και διασκεδάζουν. Διασκεδάζουν τραγουδώντας, παίζοντας και χορεύοντας» και στην περίπτωση της Κ.Σ. «Μετά τον [Χριστό] κάρφοσαν στο σταυρό. Τώρα τον βλέπουμε στίς εικόνες του σπιτιού μάζ και τον εκλειστον» είτε ρητά, όπως στην περίπτωση του Γ.Σ. . «Βλέπω ότι χορεύουν τα παιδιά στους δρόμους παίζοντας μαζί και τραγουδώντας που λέει το κείμενο». Τέλος, απέναντι στην *τρίτη σύνθεση* τα παιδιά έδειξαν μια έντονη διάθεση να εκφράσουν τον προσωπικό τους λόγο σχετικά με τη σταύρωση του Χριστού, όπως στην περίπτωση της Ρ.Β. «Τον Ιησού τον σταύρωσαν την Μεγάλη Πέμπτη, επάνο στα βουνά. Τον τριπίσαν με λόχνη για να δουν αν είναι ζωντανός. Έτρεχε νερό και έμα όταν τον τριπίσαν» και στην περίπτωση της Κ. Σ. «Στην εικόνα μου βλέπω τον Ιησού Χριστό. Ο Χριστός γεννήθηκε στην Ιερουσαλίμ τα Χριστούγεννα. Μετά απο χρόνια ο Χριστός σταυρόθηκε και σταυροθηκε το Πάσχα και αναστήθηκε».

Οι εικόνες και οι σκέψεις που τους δημιουργούν στα παιδιά η *πρώτη και η δεύτερη σύνθεση* δε φαίνονται να είναι ιδιαίτερα πλούσιες, αφού ο λόγος των παιδιών και στην περίπτωση που είναι εκτεταμένος δεν παύει να περιορίζεται σε περιγραφή λεπτομερειών, οι οποίες υφίστανται στην εικόνα. Αντίθετα πολύ πλούσια είναι η παραγωγή λόγου στην *τρίτη και τέταρτη σύνθεση*, όπως στην περίπτωση της Χ.Γ. «Απ' αυτήν την εικόνα κατάλαβα ότι ο Χριστός μας σταυρόθηκε, Επειδι ο Ιούδας τον πρόδωσε στους ρωμαίους», στην περίπτωση της Φ.Μ. «Ο Χριστός είναι στον ουρανο στοσαφρο και μην ακουτε οτι θεει ιεμονο ενας». Σε μεγάλο βαθμό στις περιγραφές κυριαρχεί η προφορικότητα, η αναλυτική διατύπωση και η μικρού βαθμού συνάφεια των νοημάτων του κειμένου, όπως στην περίπτωση της Μ.Σ. «βλέπω πολλούς καρνάβαλιστές ντιμένει μάγοι και μάγησες να κάνουν παρέλαση», στην περίπτωση της Ρ.Β. «ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΒΛΕΠΩ ΟΤΙ ΑΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΕΙΝΑΙ ΝΤΕΙΜΕΝΕΙ ΚΛΟΟΥΝ» και στην περίπτωση του Γ.Σ. «Κατάλαβα ότι η Ρώμη σταύροσαν το ΧΡΗΣΤΟ την μεγάλη Παρασκευή και η Εβρέη συμφώνησαν με τον Καίσαρα να σταυρόσουν το ΧΡΗΣΤΟ και όχι τον εγκιματία αλλά κάποια χριστανή που αγαπούσαν το ΧΡΗΣΤΟ δε συμφώνησαν με το Καίσαρα και τους στρατιώτες του γιατί και αυτή ήθελαν να σταυροθη ο ΙΗΣΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ».

Τέλος, μέσα από τα κείμενα και τις ζωγραφιές που παρήχθησαν με βάση την *πρώτη, δεύτερη και τέταρτη σύνθεση* δεν εντοπίζεται μια ιδιαίτερη ασυμβατότητα, η οποία θα μας επέτρεπε να μιλήσουμε για αφορμή έκφρασης της φαντασίας. Εξαίρεση αποτελούν μια-δυο εικόνες και κείμενα που παρήχθησαν με βάση κυρίως την *τρίτη σύνθεση*, όπως στην περίπτωση του Ζ.Κ. «Όταν είχαν σταυρόση η Παναγία καθόταν κάτω από τον σταυρό που τον σταυροσαν. Ματά τη σταυροση είχε ερθι ο φθινόπορος και όλο έβρεχε», όπου η φαντασία γίνεται αισθητή όχι τόσο με την ασυμβατότητα αλλά με την εκφραστική -και επομένως και νοητική- δημιουργικότητα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Βασικός σκοπός της έρευνας, όπως τονίστηκε και παραπάνω, ήταν να διερευνηθεί το αν και κατά πόσο δύο διαφορετικών ειδών κείμενα -μονοτροπικά και πολυτροπικά-, ως πηγές μάθησης, πληροφόρησης, δημιουργίας αντιλήψεων και, σε τελευταία ανάλυση, ιδεολογίας, προσεγγίζονται διαφορετικά από τα παιδιά.

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου που εφαρμόσαμε πάνω στο συγκεντρωμένο corpus έδειξε ότι γενικά υφίσταται μια διαφορετική προσέγγιση στα διαφορετικών ειδών και μορφών κείμενα, αλλά αυτή η διαφορά μάλλον δε σχετίζεται τόσο με την μονοτροπικότητα και την πολυτροπικότητα αλλά με το είδος του σημειωτικού συστήματος (κείμενο, εικόνα, φωτογραφία κτλ.), το οποίο αποτελεί μέρος του συνολικού κειμένου και με τις προσεγγιστικές και ερμηνευτικές συνήθειες που έχουν αποκτήσει τα παιδιά από τον κόσμο των μεγάλων και, γενικότερα, από το περιβάλλον τους. Συνακόλουθη αυτής της διαπίστωσης νομίζουμε ότι είναι και η εκτίμηση για τη διαμόρφωση της ψυχοκοινωνικής ταυτότητας που κατασκευάζουν τα παιδικά υποκείμενα από την επαφή και νοητική επεξεργασία αυτών των ειδών κειμένου.

Πιο συγκεκριμένα, στις δύο μονοτροπικές συνθέσεις (πρώτη και τρίτη) τα παιδιά παρήγαγαν έναν περιγραφικό λόγο, αποκλειστικά στην πρώτη, λιγότερο στην τρίτη. Αλλά και από άποψη παραγωγής η διαφορά υπήρξε σημαντική, καθώς στην τρίτη σύνθεση οι σκέψεις και οι περιγραφές είναι περισσότερες. Αντίστοιχη διαφορά παρουσιάζεται στον τομέα της κειμενικής συνάφειας (πιο αποτελεσματική στην τρίτη και στη φαντασία).

Στις δύο πολυτροπικές/εικονικές συνθέσεις (δεύτερη και τέταρτη) εκείνο που δημιουργεί εντύπωση είναι η αποστασιοποίηση του λόγου των παιδιών από το κείμενο (και στις δύο συνθέσεις) και από τις ζωγραφιές (μόνο στην τέταρτη σύνθεση). Εντύπωση δημιουργεί στην τέταρτη σύνθεση η έκφραση της προσωπικής άποψης. Όσον αφορά το ποσό παραγωγής λόγου, τη χρήση γλωσσικών μέσων που σχετίζεται με την προφορικότητα, την αναλυτικότητα και την κειμενική συνάφεια οι δύο συνθέσεις δίνουν μάλλον τη δυνατότητα στα υποκείμενα ανάλογης νοητικής πρόσληψης, ενώ στον τομέα της φαντασίας παραμένουν τα ίδια.

Επιχειρώντας μια σαφή απάντηση στο ερώτημα της έρευνας θα λέγαμε ότι:

α) η εικόνα φαίνεται να είναι κυρίαρχη για τις συνειδήσεις των παιδιών-υποκειμένων και στις δύο περιπτώσεις των ειδών λόγου,

β) το κείμενο φαίνεται να περιορίζει εν μέρει τη διαμόρφωση της σκέψης και τη φαντασία των υποκειμένων,

γ) οι διαφορές στην πρόσληψη των δύο μορφών κειμένων από τα παιδιά δε φαίνεται να είναι πολύ σημαντικές. Σημαντικές θα πρέπει να είναι -θα το δείξει η έρευνα- οι διαφορές στην πρόσληψη ανάλογα με την τεχνοτροπία της εικόνας (συγκεκριμένη-αφηρημένη) και τη ιδεολογοσυναισθηματική φόρτιση που υποβάλλει αυτή.

Τώρα, όσον αφορά την κατασκευή των υποκειμένων θα πρέπει να εξαρτάται από την εικόνα περισσότερο σε συνδυασμό με την πλατφόρμα προσέγγισης που κατασκευάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον, με τις αξίες που διαμορφώνει αυτό, τα πρότυπα και τις πεποιθήσεις.

Όλα τα παραπάνω συμπεράσματα, ενταγμένα καθώς είναι στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, στηριγμένα σε σχετικά μικρό δείγμα και αποτελώντας ερευνητικά αποτελέσματα ενός ανεξερεύνητου τομέα, δεν μπορούν παρά να διεκδικήσουν το δικαίωμα της μικρής συμβολής στην ανάπτυξη μιας θεωρίας της πολυτροπικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beaugrande, R. De & Dressler, W. (1981), *Introduction to textlinguistics*, Londres, Longman.
- Boklund-Λαγοπούλου, Κ & Λαγόπουλος, Α.-Φ. (1980), Κοινωνικές δομές και σημειωτικά συστήματα: θεωρία, μεθοδολογία, μερικές εφαρμογές και συμπεράσματα, *Ελληνική Σημειωτική Εταιρία, Σημειωτική και κοινωνία*, Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 23-37
- Brown, G. & Yule, G. (1983), *Discourse Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1989), *Language and Power*. London: Longman
- Fairclough, N. (1992), *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press
- Γεωργακοπούλου, Αλ. & Γούτσος, Διον. (1999), *Κείμενο και επικοινωνία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kress, G. (1988), *Communication and Culture*, Sydney: University of New South Wales Press
- Kress, G. (1998), *Multimodality, The New London Group, Multiliteracies: Literacy learning and design of social futures*
- Κωνσταντινίδου-Σέμογλου, Ν. (2001), *Κόμικς, παιδιά και αστείο*, Αθήνα: Εξάντας
- Maingueneau, D. (1987), *Nouvelles tendances en analyse du discours*, Paris: Hachette
- Maingueneau, D. (1996), *Les termes clés de l'analyse du discours*, Paris: Seuil
- Παπαδοπούλου, Μ. (υ. δ.), Μεταξύ γραφής και εικόνας: παιχνίδια γραφής στους δρόμους της πόλης, *Ανακοίνωση στην 23^η Συνάντηση του Τομέα Γλωσσολογίας, Φιλολογικό Τμήμα, Α.Π.Θ. (17-19 Μαΐου 2002)*